

Elektroninių patyčių apimtys ir patirtys pradinėse ir pagrindinėse klasėse pirmojo karantino dėl COVID-19 pandemijos metu

Jolita Buzaitytė Kašalynienė¹, Jovita Žėkaitė², Roma Jusienė³, Irena Stonkuvienė⁴

¹ Vilniaus universitetas, Sociologijos ir socialinio darbo institutas, Universiteto g. 9, 01513 Vilnius, jolita.kasalyniene@fsf.vu.lt

² Vilniaus universitetas, Sociologijos ir socialinio darbo institutas, Universiteto g. 9, 01513 Vilnius, jovita.zekaite@fsf.vu.lt

³ Vilniaus universitetas, Psichologijos institutas, Universiteto g. 9, 01513 Vilnius, roma.jusiene@fsf.vu.lt

⁴ Vilniaus universitetas, Ugdymo mokslų institutas, Universiteto g. 9, 01513 Vilnius, irena.stonkuviene@fsf.vu.lt

Anotacija. Straipsnyje analizuojamos 1–8 klasių mokinių patyčių, perėjus prie nuotolinio ugdymo ir vėl grįžus į kontaktinį ugdymą, apimtys bei patirtys. Kiekybinio tyrimo rezultatai parodė, kad 2020 pavasarį patyčių skaičiai sumažėjo, o rudenį grįžus į mokyklą vėl išaugo. Kiekybinio tyrimo metu atskleistos mokinių, mokytojų ir tėvų dalyvavimo nuotoliniame ugdymo procese patirtys leido rekonstruoti mokinių ir mokytojų patirtų elektroninių patyčių apraškas ir suaugusiųjų reakcijas į jas.

Esminiai žodžiai: *elektroninės patyčios, nuotolinis ugdymas, COVID-19 pandemija.*

Įvadas

Patyčios mokykloje plačiai tyrinėjamas reiškinys. Olweus (1993; 2001; 2012) patyčių tyrimai davė impulsą šio reiškinio, kaip nepageidaujamo mokinių santykių aspekto, tyrinėjimams užsienyje ir Lietuvoje. Hinduja ir Patchin (2008; 2012; 2013; 2017), Patchin ir Hinduja (2006; 2010; 2012) patyčias tyrinėjo taikydami ekologinę sistemine perspektyvą, kuri leido patyčias skatinančių veiksnių ieškoti ne tik asmeniniuose aukos ir persekiootojo santykiuose, bet ir platesniuose mokyklos bendruomenės narių komunikacijos kontekstuose. Tobulėjant ir populiarėjant technologijoms, patyčios labai paplito, o šalia tradicinių, gyvame bendravime taikomų patyčių prisidėjo ir elektroninės. Smahel et al.

(2020) atkreipė dėmesį į elektroninių patyčių anonimiškumą, išliekamumą, antrinės viktimizacijos galimybes, galios disbalansus tarp besityčiojančiojo, aukos ir stebinčiųjų.

Lietuvoje patyčias tyrinėjo ne tik edukologai (Targamadžė & Valeckienė, 2007; Valeckienė, 2011) ar psichologai (Grigutytė, Pakalniškienė, Raižienė & Povilaitis, 2018; Grigutytė, Pakalniškienė & Raižienė, 2019; 2020; Povilaitis & Valiukevičiūtė, 2006; Povilaitis, 2008a; 2008b), bet ir kalbotyros specialistai (Amilevičius, 2011). Galima atrasti publikacijų, kuriose analizuojamos įvairios patyčių formos, jų paplitimo mastai (Pilkauskaitė-Valickienė, Raižienė & Žukauskienė, 2009), taikomos prevencinės programos, jų įgyvendinimo patirtis ir veiksmingumas (Varlauskaitė & Gasinska, 2019). Gedutienė, Šimulionienė, Čepienė ir Rugevičius (2012) lygino tradicines patyčių formas su elektroninėmis.

Dėl COVID-19 pandemijos 2020 metų pradžioje paskelbus karantiną buvo pereita nuo kontaktnio prie nuotolinio ugdymo. Šis perėjimas lėmė ugdymo proceso organizavimo, mokinių bei mokytojų ar mokinių tarpusavio santykių kūrimo bei palaikymo būdų pokyčius. Tiesioginį, fizinį bendravimą pakeitė bendravimas, naudojant įvairias technologijas. Iki pandemijos atlikti tyrimai rodė, kad rizika susidurti su elektroninėmis patyčiomis gali būti siejama su asmeninės informacijos pateikimu bei nepertraukiamu bendravimu tiek su pažįstamais, tiek su nepažįstamais asmenimis internete (Marganski & Melander, 2018) ir su interneto naudojimo mastais (Jain, Gupta, Satam & Panda, 2020). Das, Kim ir Karmakar (2020) nustatė, kad, ugdymo procesą perkėlus į elektroninę erdvę, prie ekranų praleidžiamas ugdymo dalyvių laikas stipriai išaugo, todėl jie kėlė prielaidą, kad ir elektroninių patyčių mastai išaugs.

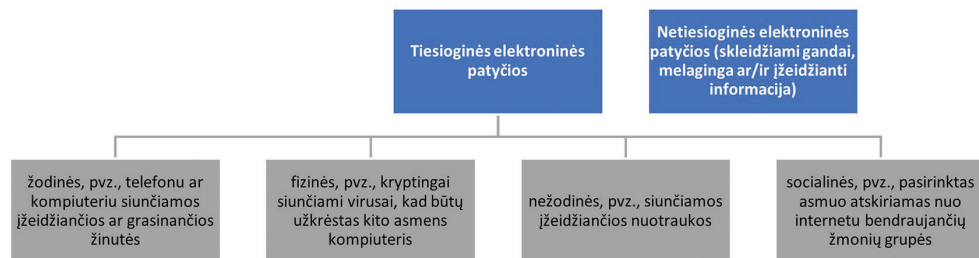
World Health Organisation [WHO] (2020) duomenimis, iki pandemijos Lietuvoje patyčias patyrė beveik kas trečias 11–13 m. paauglys. Todėl vykdant mokslinių tyrimų projektą „Nuotolinis vaikų ugdymas pandemijos dėl Covid-19 metu: grėsmės bei galybės ekosisteminio požiūriu“ šalia kitų tyrimo uždavinių buvo siekiama iširti pradinių ir pagrindinių klasių mokinių patiriamų patyčių apimtis nuotolinio ugdymo metu ir išsiaiškinti, kaip ugdymo proceso dalyviai patyrė patyčias arba kaip jos pasireiškė nuotolinio ugdymo metu. Tyrimas parodė, kad patyčių apimtys nuotolinio ugdymo metu sumažėjo (Jusienė et al., 2021). Taip pat tyrimai (Venčkauskas et al., 2021) parodė, kad tradicinių patyčių mastai sumažėjo, o elektroninių nepadidėjo tiek, kad pasiektų iki pandemijos buvusias patyčių apimtis. Pasikeitus mokymosi būdai, buvo nutraukti iki šiol egzistavę tarpasmeninių santykių saitai, kurie galėjo daryti įtaką ir patyčių mastams. Jusienė et al. (2021) aptarė patyčių sąsajas su vaikų fizine ir psichologine savijauta, išskyrė dažniau patyčias patiriančių mokinių grupes, o patyčių patirtis analizavo kaip nuotolinio ugdymo etiketo problemą. Šiame straipsnyje, toliau analizuojant minėto tyrimo (Jusienė et al., 2021) duomenis, yra keliami šie probleminiai klausimai: Ar ir kaip patiriamų elektroninių patyčių mastai susiję su ugdymo forma ir mokinių prie ekranų praleidžiamu laiku? Kokios nuotolinio ugdymo patirtys ir kaip atskleidžia patyčių apraiškas?

Patyčių reiškinių teorinės prielaidos

Šiame straipsnyje patyčių reiškiniui suprasti remiamasi Ahmed ir Braithwaite (2014) gėdinimo kultūros teorija bei Bauman (2007) idėjomis apie tai, kaip virtualus bendravimas keičia socialinius santykius. Anot Olweus (1993), patyčios yra reiškinys, kai vienas asmuo ar grupė asmenų pakartotinai ir kryptingai siekia psichologiškai ir / ar fiziškai pažeminti kitą asmenį, neturintį lygiaverčių galimybių apsiginti prieš smurtaujančiuosius. Remiantis Hinduja ir Patchin (2008), internetinės patyčios glaudžiai susijusios su tradicinėmis, jos vienos kitas gali papildyti. Straipsnyje laikomasi nuostatos, kad esminiai tradicinių ir elektroninių patyčių motyvai iš esmės nesikeičia, skiriasi tik erdvė ir jai būdingi nauji patyčių elementai. Vadovaujamesi Vandebosch ir Cleemput (2009) tiesioginių ir netiesioginių elektroninių patyčių formų grupavimu (1 paveikslas).

1 paveikslas

Elektroninių patyčių formos (Vandebosch & Cleemput, 2009)

Elektroninių patyčių tyrėjai teigia, kad patyčios pasižymi anonimiškumu, kontrolės stoka, jos gali skliti įvairiais formatais (pvz., vaizdo, garso medžiaga), be to, plinta daug greičiau ir galimai pasiekia didesnę stebinčiųjų grupę nei tradicinių patyčių atveju. Elektroninių patyčių atveju tam tikrų agresijos formų yra lengviau išvengti, pvz., eliminuojamas fizinės galios dėmuo (Das et al., 2020). Vis dėlto elektroninės, kaip ir tradicinės, patyčios yra siejamos su neigiamais padariniais akademiniais mokinių pasiekimams (Lessard & Puhl, 2021), psichinei ir fizinei sveikatai, emocinei būklei (Patchin & Hinduja, 2006; 2010; Smahel et al., 2020).

Smahel et al. (2020) tyrimai rodo, kad ketvirtadalis vaikų, patyrę patyčias internete, yra linkę apie tai niekam nepranešti, todėl patyčios kaip deviacija yra gana latentiškos, o turimi oficialieji duomenys gali neatskleisti tikrųjų jų paplitimo ir apimčių tendencijų.

Patyčių apraiškos ir reakcijos į jas yra susijusios su socialiniu ir kultūriniu kontekstais. Pasak Ahmed ir Braithwaite (2014), gėdos jausmas kyla, kai asmuo suvokia, kad tai, ką jis padarė, yra netinkama, o tam tikroje grupėje šis elgesys bus laikomas nepriimtiniu, gėdingu. Karstedt (2014) taip pat teigia, kad gėdinimo rezultatyvumas yra susijęs su asmens ir socialinės grupės ryšių stiprumu: kuo ryšiai silpnesni, tuo rečiau asmuo patiria gėdą dėl padarytų nusižengimų, pvz., rečiau pripažįsta, kad tyčiojosi iš kitų, arba šio elgesio nelaiko patyčiomis.

Patyčių plitimui labai svarbi visuomenės reakcija į jas, pvz., mokinių atveju svarbu, kaip į tokį elgesį reaguos suaugusieji. Braithwaite (2008) pristatė „atkuriamojo teisingumo“ kategoriją: tam tikrą galios poziciją užimantis asmuo (tėvas, mokytojas) išreiškia netoleranciją tam tikram elgesiui, pvz., patyčioms. Suaugusiesiems atkreipus dėmesį į aukos patiriamą žalą, smurtautojas gali būti sugėdintas, o jo elgesys suprastas kaip nepriimtinas (Braithwaite, 2012). Šiuo metu elektroninių patyčių reiškinys yra pilkojoje zonoje: nors ir diskutuojama, kad jos daro žalą, tačiau integruojančio sugėdinimo elementas smurtautojui, kai smerkiamas elgesys, o ne pats asmuo, pritaikomas retai.

Siekiant išanalizuoti nuotolinio mokymosi metu vykusias patyčias, svarbu pabrėžti, kad perkėlus visą ugdymo procesą į virtualią erdvę pasikeitė ir nusistovėję santykiai, ryšiai. Anot Bauman (2007), virtualiuosius ryšius galima „užmegzti“ ir „nutraukti“ vos panorėjus, nereikia dėti pastangų norint juos palaikyti. Tiesa, esminis poreikis santykiams neišnyksta, todėl santykių kokybę gali pakeisti jų kiekybė, kai siekiama turėti ne keletą tvirtų santykių, o daug virtualių ryšių. Ryšiams esant nepatikimiems ir nepatvariems, tenka dėti pastangas į nuolatines naujų ryšių paieškas ir tinklų atnaujinimą.

Bauman (2007) kritiškai vertina ryšius, kuriamus virtualioje realybėje. Pavyzdžiui, tokioje aplinkoje yra lengva tam tikrų asmenų nepriimti į savo kuriamus socialinius tinklus arba prireikus iš jų išmesti. Socialinį pripažinimą liudija „patiktukų“, komentarų skaičius po paskelbtais įrašais. Kiekybinis pripažinimo matavimo vienetas susijęs ir su nerimu, kuris jaučiamas nesulaukus norimo skaičiaus asmenų pripažinimo ženklų (Bauman, 2007). Norėdami sulaukti daugiau pripažinimo ženklų, interneto vartotojai siekia apie save kuo plačiau pasiskelbti, turėti didesnę įtakingų „draugų“ skaičių socialiniuose tinkluose, dėl to užmezga kontaktus ir su mažai pažįstamais, o kartais ir visai nepažįstamais asmenimis. „Taip kinta ir privatumo samprata: tai, kas anksčiau buvo privati informacija, tampa visiems lengvai prieinama“ (Bauman & Donskis, 2017, p. 19). Ši informacija gali būti panaudota patyčioms, pvz., po asmens paskyroje paskelbta informacija paliekami pikti, pašaipūs ir pan. komentarai, o nuotraukos redaguojamos ar iškraipomos ir išplatintos.

Metodologija

Straipsnyje naudojami 2020 m. birželio – gruodžio mėnesiais atliktų kiekybinio ir kokybinio tyrimų, kuriuose dalyvavo priešmokyklinių ir 1–8 klasių mokinių tėvai, mokytojai bei 5–8 klasių mokiniai. Tyrimui pasirinkta mišri atlikimo strategija, derinanti kiekybinę bei kokybinę prieigas ir kelias tikslines grupes. Mišri tyrimo strategija pasirinkta, siekiant tyrimo objektą suprasti iš skirtingų perspektyvų, vieno tipo duomenis papildyti ir pastiprinti kito tipo duomenimis. Klausimai apie subjektyviai suvokiamas patyčias buvo įtraukti į visų tirtų grupių anketas ir diskusijų grupių instrumentus.

Tyrimas buvo atliekamas dviem etapais: I etapas vyko 2020 m. 06–07 mėn. (po pirmosios COVID-19 pandemijos sukeltos bangos), antrasis: 2020 m. 10–12 mėn. (antrosios COVID-19 pandemijos sukeltos bangos metu). Kiekybinio tyrimo duomenys (I etapo metu) buvo rinkti apklausiant 6–15 m. amžiaus vaikų tėvus¹ (n = 181). II tyrimo etapo metu dalyvavo 5–15 m. amžiaus vaikų tėvai² (n = 1303), mokytojai (n = 257) bei 5–8 klasių mokiniai³ (n = 328).

Apklausų anketose patyčių apimtys buvo vertintos prašant tėvų ir vaikų atsakyti, ar jie pastebėjo („taip“ arba „ne“), kad nuotolinių pamokų metu būtų įvairiomis formomis užgauliojami, erzunami: 1) kiti pamokose dalyvavę vaikai; 2) pats vaikas; 3) mokytojai. Rudenį mokytojų buvo klausama, ar jie pastebėjo, kad yra užgauliojami, erzunami: 1) vaikai, 2) patys anketą pildantys mokytojai; 3) kiti mokytojai⁴.

Vaikų prie ekranų leidžiamas laikas buvo vertintas, prašant tėvų ir vaikų nurodyti, kiek vidutiniškai laiko per dieną vaikas praleidžia prie įjungtų ekranų formalaus ir neformalaus švietimo, pramogų bei laisvalaikio tikslais, atskirai darbo dienomis ir laisvadieniais⁵.

Kiekybinio tyrimo duomenų statistinei analizei naudotas SPSS 23.0 paketas. Minimalus reikšmingumo lygmuo, kuriuo remiantis patvirtinamos hipotezės, yra 0,05. Duomenų analizei buvo taikyti aprašomosios statistikos metodai, dviem grupėms lyginti buvo taikytas nepriklausomų imčių *Student t* kriterijus, *Mann-Whitney U* ir χ^2 kriterijai, trims ir daugiau grupėms palyginti – vienfaktorinė dispersinė analizė ANOVA, *Kruskal-Wallis* ir χ^2 kriterijai.

Kokybiniai duomenys buvo surinkti grupių diskusijų (angl. *focus group*) metodu. Grupės buvo formuojamos derinant du kriterijus: mokyklų tipo (pradinės, progimnazijos) ir vietovės (miesto, rajono), atitinkamai po 4 grupes tėvų ir mokytojų I ir II etapuose. Grupių diskusijų dalyvių paieškai taikytas „sniego gniūžtės“ metodas, kvietimai išsiųsti skirtingų Lietuvos regionų mokyklų administracijoms ir mokytojams. Kokybiniaame tyrime dalyvavo 26 5–8 klasių mokiniai, 38 tėvai ir 33 mokytojai.

Interviu schemos buvo rengiamos pagal Braun ir Clarke (2013), Girdzijauskienė (2006) rekomendacijas. Abiejų etapų ir visų tikslinių grupių interviu schemos buvo panašios. Jose buvo išskirtos trys pagrindinės temos: 1) mokymosi sėkmė; 2) fizinė vaikų sveikata ir saugumas; 3) vaikų psichikos sveikata. Šioms trims temoms buvo suformuluoti atve-

¹ 83,5 proc. tėvų išsilavinimas buvo aukštasis universitetinis ar neuniversitetinis.

² 78,9 proc. tėvų buvo aukštojo universitetinio ar neuniversitetinio išsilavinimo.

³ 56 proc. mergaitės.

⁴ Galimi atsakymo variantai: 1) niekada arba beveik niekada; 2) kartą ar du per mėnesį; 3) kartą ar du per savaitę; 4) beveik kasdien.

⁵ Galimi atsakymo variantai: 1) mažai arba visai nebūna prie ekranų; 2) apie pusvalandį per dieną; 3) apie valandą; 4) apie 2 val.; 5) apie 3 val.; 6) apie 4 val.; 7) apie 5 val.; 8) apie 6 val. ir daugiau. Siekiant įvertinti vidutinę laiko prie ekranų trukmę per dieną mokymosi ir būrelių bei pramogų ir laisvalaikio tikslais, pirma kiekvienas atsakymo variantas buvo transformuotas į minutes: 1) 0 min.; 2) 30 min.; 3) 60 min.; 4) 120 min.; 5) 180 min.; 6) 240 min.; 7) 300 min. ir 8) 360 min. Antra, buvo pritaikyta ši formulė apskaičiuojant vidutinę laiko prie ekranų trukmę per dieną: (laikas prie ekranų darbo dienomis [paverstas minutėmis] x 5 dienos + laikas prie ekranų laisvadieniais (paverstas minutėmis) x 2 dienos) / 7 dienos.

riantys ir papildomi klausimai. Klausimai apie nuotolinio ugdymo metu patirtas patyčias buvo antroje mokinių sveikatos ir saugumo temoje.

Kokybiniai duomenys analizuoti taikant indukcinės (patyrimo) teminės analizės metodą, kuris leidžia išplėsti jau egzistuojančius teorinius požiūrius, taip yra identifikuojamos, analizuojamos ir atskleidžiamos reiškinio prasminės temos (Braun & Clarke, 2013). Pagrindinis indukcinės analizės tikslas – sutraukti įvairialypę, plataus spektro neapdorotą tyrimo medžiagą į glaustas santraukas, atskleisti aiškius ryšius tarp tyrimo tikslo ir gautų rezultatų (Žydzūnaitė & Sabaliauskas, 2017).

Duomenų analizės žingsniai:

1. Susipažįstama su surinktais duomenimis – interviu transkribuoti, daug kartų skaityti, išskirtos esminės sąvokos arba prasmės, kurias būtų galima konceptualizuoti arba interpretuoti.

2. Kuriami prasminiai kodai.

3. Kodai jungiami į potencialias kategorijas ir iš interviu išrenkami duomenys, iliustruojantys ir pagrindžiantys tas kategorijas: elektroninių patyčių formos (vaikus, mokytojus), suaugusiųjų reakcijos į patyčias (tėvų, mokytojų).

4. Ketvirtuoju žingsniu kategorijos sujungtos į temas. Šiam straipsniui paimta viena tema – patyčių patirtys nuotolinio ugdymo metu.

5. Temai atrinktos tinkamiausios interviu ištraukos, atlikta galutinė jos analizė. Žingsniai buvo atliekami nuosekliai, tačiau analizės metu buvo grįžtama ir į pradinį analizės žingsnį. Duomenų analizės metu visi duomenys buvo nuasmeninti.

Patyčių apimtys ir jų sąsajos su ugdymo formomis bei ekranų laiku

Šio skyriaus temai atskleisti naudojami kiekybinio tyrimo duomenys. Tyrimo dizainas leido įvertinti, kokios buvo patyčias patyrusių pradinio ir pagrindinio ugdymo mokinių ir mokytojų apimtys, kai vaikai mokėsi nuotoliniu būdu (I tyrimo etapas) ir kai vaikai mokėsi kontaktiniu ar mišriu būdu (II tyrimo etapas) (1 lentelė).

1 lentelė

Vaikų ir mokytojų, patyrusių užgauliojimus ar erzinimus, dalis skirtingais tyrimo etapais remiantis tėvų, mokinių ir mokytojų atsakymais

Ar pastebėjote, kad užgauliojamas arba erzinamas:	I etapas Pradinukų tėvai	I etapas 5–8 klasių mokinių tėvai	II etapas Pradinukų tėvai	II etapas 5–8 klasių mokinių tėvai	II etapas 5–8 klasių mokiniai
Pats vaikas	4	12	23	16	15
Kiti vaikai	10	21	36	34	42
Mokytojai	7	18	7,5	15,5	20

Duomenys lentelėje pateikti procentais nuo tiriamųjų imčių.

Pradinukų ir 5–8 klasių mokinių tėvų apklausų duomenys rodo, kad tiek apklausiamų tėvų, tiek kiti vaikai užgauliojamą ar erzimą patyrė rečiau pavasario karantino metu, kai ugdymas buvo išskirtinai nuotolinis. Rudenį patyčių padaugėjo abiejose mokinių grupėse, tačiau pradinukų grupėje šis padidėjimas yra ženklėsnis, beveik 8 kartus didesnė pradinukų tėvų dalis nurodė, kad patyčias patyrė jų vaikas, ir 3,5 karto – kiti vaikai. Remiantis šiais duomenimis galima daryti prielaidą, kad ugdymo būdas turi įtakos patyčių reiškiniui, nuotolinis ugdymas mažina patyčių apraiškas. Kadangi I ir II etapuose dalyvavo skirtingos tėvų ir mokytojų grupės, todėl negalima įvertinti šių sąsajų stiprumo ir statistinio reikšmingumo.

Pavasariį didesnė 5–8 klasių mokinių tėvų dalis pastebėjo patyčias, o rudeniį – pradinukų. Apskritai patyčių padidėjimas rudeniį gali būti siejamas ir su dėl nuotolinio ugdymo susilpnėjusiomis socialinėmis kompetencijomis, o pradinukai buvo pažeidžiamesni nei pagrindinės mokyklos mokiniai, nes pirmųjų socialinės kompetencijos formuojasi ir nėra įtvirtintos. Antra vertus, būtent pradinukų patiriamų patyčių sumažėjimas galėjo būti susijęs su mažesnėmis tokio amžiaus vaikų skaitmeninėmis kompetencijomis ir su didesniu tėvų įsitraukimu, dalyvavimu ugdymo procese, įskaitant dalyvavimą nuotolinių pamokų metu.

Mokytojų patiriamas patyčias dvigubai dažniau pastebėjo 5–8 klasių mokinių tėvai, lyginant su pradinukų. Vis dėlto pavasario ir rudens duomenys šiose tėvų grupėse skiriasi nežymiai. Galima daryti prielaidą, kad mokytojams patirti patyčias yra didesnė rizika dirbant su pagrindinių klasių mokiniais nei su pradinukais.

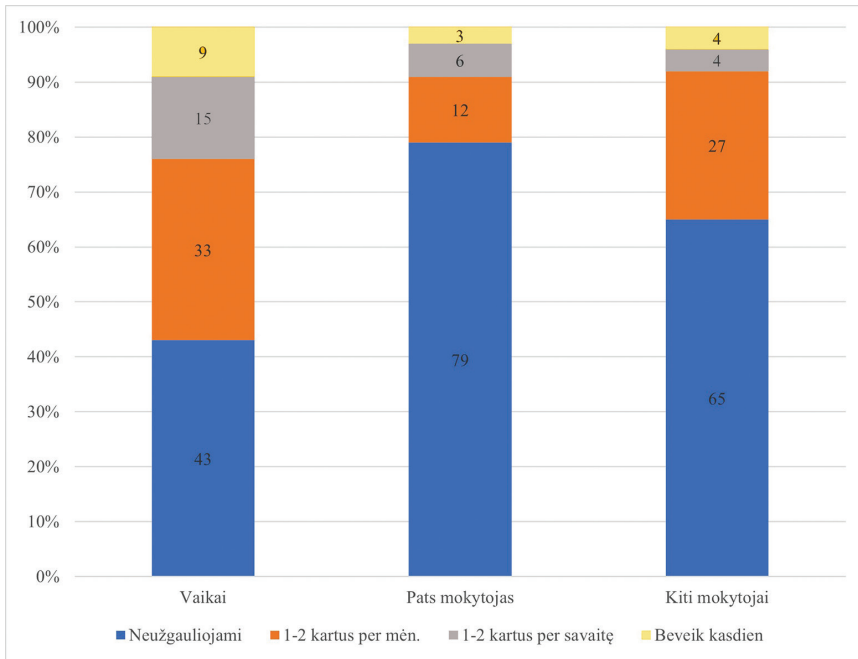
Rudenį klausimynus pildė 5–8 klasių mokiniai ir jų tėvai, vaikų ir tėvų duomenys apie vaikų patirtas patyčias⁶ beveik sutampa, o kitų vaikų ir mokytojų patiriamas patyčias dažniau pastebėjo mokiniai nei jų tėvai. Tikėtina, kad mokinių duomenys šiuo atveju yra patikimesni, nes tėvams sunku žinoti, kaip šios amžiaus grupės vaikų santykiai klostosi mokykloje, visgi gal ir ne visi, bet dalis vaikų dalijasi su tėvais mokykloje patirtais išgyvenimais ir tėvai yra apie tai informuoti.

Mokytojai buvo apklausti tik antrame tyrimo etape (rudeniį), jie dažniau (nei tėvai ar patys mokiniai) nurodė pastebintys, kad vaikai ir mokytojai yra užgauliojami: 57 proc. mokytojų nurodė, kad apskritai mokiniai patiria patyčias, o net 9 proc., kad šį reiškinį pastebi kasdien. 21 proc. mokytojų teigė patys patyrę patyčias (šie duomenys sutampa su mokinių nurodyta patyčias patiriančių mokytojų dalimi). Net 35 proc. mokytojų teigė pastebėję, kad patyčias patyrė kiti mokytojai, o 4 proc. – kasdien (2 paveikslas).

⁶ Rudens anketose buvo užduotas bendras klausimas apie patyčias, neskirstant jų į tradicines ir elektronines.

2 paveikslas

Mokytojų pastebėtų patyčių apimtys rudenį (II tyrimo etapas)

Didesnė dalis pradinio nei pagrindinio ugdymo mokytojų nurodė pastebintys, kad yra užgauliojami ar erzunami vaikai (2 lentelė).

2 lentelė

Pradinio ir pagrindinio ugdymo mokytojų atsakymų apie pastebėtas patyčias pasiskirstymas

Mokytojai pastebėjo, kad yra užgauliojami arba erzunami:	Niekada arba beveik niekada		1–2 kartus per mėn.		1–2 kartus per savaitę		Kasdien	
	Pradinio ugdymo	Pagrindinio ugdymo	Pradinio ugdymo	Pagrindinio ugdymo	Pradinio ugdymo	Pagrindinio ugdymo	Pradinio ugdymo	Pagrindinio ugdymo
	Vaikai	40	44	30	35	13	16	17
Pats mokytojas	80	79	11	13	5	6	4	3
Kiti mokytojai	72	63	21	30	4	4	3	4

Duomenys lentelėje pateikti procentais nuo tiriamųjų imčių.

Šie mokytojų duomenys rodo tokią pačią tendenciją, kaip ir tėvų duomenys: rudenį, kai dauguma vaikų mokėsi kontaktiniu būdu, dažniau užgauliojimus ar erzimus patyrė

pradinių klasių mokiniai. Mokytojų patiriamas patyčias dažniau pastebėjo ne pradinio, o pagrindinio ugdymo mokytojai. Ši tendencija pastabėta ir tėvų apklausose.

II tyrimo etapo metu, 2020 m. spalio – gruodžio mėnesiais, vyko perėjimas iš kontaktinio į nuotolinį mokymą(si), dalis mokyklų jau spalio mėnesį perėjo į nuotolį mokymą arba mokė mišriu būdu, o nuo lapkričio pradžios visos mokyklos privalomai perėjo į nuotolinį mokymą. Todėl į tyrimo imtį pateko įvairiais būdais mokėsi mokiniai ir jų tėvai. Ši aplinkybė leido tikrinti keltą prielaidą apie patyčių ir mokymosi būdo sąsajas: ar skyrėsi patyčias patyrusių vaikų dalis kontaktiniu, mišriu ar nuotoliniu būdu besimokusiųjų grupėse. Buvo taikomas Pearson Chi-Square kriterijus, skirtas dviejų kategorinių kintamųjų susietumui patikrinti. Statistiškai reikšmingų sąsajų tarp mokymosi būdo ir mokinių patirtų patyčių apimčių nenustatyta nei tuo atveju, kai patyčias patyrė anketą pildę vaikai ($\chi^2 = 2,174$; $p = 0,903$), nei kai jie stebėjo, kad patyčias patiria kiti vaikai ($\chi^2 = 1,700$; $p = 0,945$) ar mokytojai ($\chi^2 = 1,267$; $p = 0,973$). Statistiškai reikšmingų sąsajų taip pat nebuvo nustatyta ir analizuojant pradinio ir pagrindinio ugdymo mokinių tėvų ir mokytojų duomenis. Vadinasi, remiantis mokinių, tėvų ir mokytojų rudens apklausų duomenimis, patyčių patyrimo dažnumas nebuvo susijęs su ugdymo būdu rudenį.

Siekiant atskleisti, ar vaikų naudojimas ekranais mokymosi ir pramogų tikslais siejosi su patyčių patyrimu, buvo lyginamas ekranų laikas patyčias patyrusių ir jų nepatyrusių grupėse. Palyginimui taikytas neparаметrinis Mann-Whitney kriterijus skirstiniams dviejose imtyse tikrinti. Užgauliojimus ir erzinius patyrusių mokinių buvimo prie ekranų trukmė buvo 35 minutėmis ilgesnė darbo dienomis tiek mokymosi, tiek pramogų tikslais, tačiau šie skirtumai nėra statistiškai reikšmingi ($p > 0,05$). Vaikai, kurie nurodė, kad buvo užgauliojami kiti vaikai ir / arba mokytojai, kiek daugiau laiko praleido prie ekranų pramogų ar laisvalaikio tikslais, tačiau ir šie skirtumai nebuvo statistiškai reikšmingi.

Lyginant tėvų apklausos duomenis apie pagrindinio ugdymo mokinių buvimo prie ekranų trukmę ir patyčias, statistiškai reikšmingų skirtumų, lyginant patyčias patyrusių ir jų nepatyrusių vaikų buvimo prie ekranų trukmę, nebuvo nustatyta. Vis dėlto ilgiau prie ekranų mokymosi tikslais būnantys vaikai dažniau pastebi mokytojų patiriamas patyčias. Pradinio mokyklinio amžiaus vaikų tėvai, atvirkščiai, nurodė trumpesnę buvimo prie ekranų trukmę mokymosi tikslais tuo atveju, kai teigė pastebintys patyčias prieš vaikus ir / arba mokytojus.

Elektroninių patyčių raiška nuotolinio ugdymo metu

Kokybinio tyrimo duomenų apie patyčių nuotolinio ugdymo metu patirtis analizės metu iškilo dvi šiam straipsniui svarbios kategorijos: patyčių formos ir suaugusiųjų reakcijos į elektronines patyčias ir jų prevencijos būdai.

Atliekant kokybinį tyrimą, visų tyrimo dalyvių grupių buvo klausiama, ar nuotolinio ugdymo metu vaikai nebuvo skaudinami, užgauliojami. Mokantis kontaktiniu būdu vaikai gali patirti patyčias pertraukų metu, pakeliui į namus ir kitose erdvėse, kuriose nėra stebimi suaugusiųjų. Karantino metu nuotolinės pamokos buvo vienintelė galima mokinių susitikimo vieta. Nuotolinių pamokų metu ne tik mokytojai, bet ir tėvai galėjo stebėti vaikus. Buvo tėvų, kurie teigė, kad perėjus į nuotolinį ugdymą anksčiau mokykloje patirtos patyčios liovėsi arba vaikai teigė, kad jie niekada nepatiria patyčių. Vis dėlto iš diskusijų grupių dalyvių patirčių pavyko rekonstruoti Vandebosch ir Cleemput (2009) išskirtų patyčių formų apraiškas.

Patyčių formos. Vaikai teigė patyrę žodines elektronines patyčias iš bendraklasių, kurie pamokų metu siuntinėjo piktus, pašaipius komentarus: „Aš buvau pasiruošusi tai pamokai bei labai dažnai atsakinėjau. Ir man tiesiog tada į asmeninę žinutę pradėjo rašinėti, kad kiek tu čia maždaug gali atsakinėti ir taip toliau, leisk ir kitiems. <...> Svarbiausia, atrodo, kad užsipult.“ (KPg1_V2)⁷. Pamokų metu mokiniai bendravimui naudojami įvairiomis elektroninėmis priemonėmis, pvz., susirašinėjo telefonu, socialinių tinklų uždaruose pokalbių kambariuose. Mokytojai šio paralelinio susirašinėjimo negalėjo stebėti ir kontroliuoti.

Nežodinių patyčių forma reiškėsi, kai pamokų metu buvo fotografuojama, nuotraukos redaguojamos ir platinamos: „Kartais nufotografuoja su kažkokiu filtru, efektu, tai tas pats ir realybėje, labai lengva...“ (MPg1_V10). Nuotolinio ugdymo metu yra didelė galimybė daryti vaizdo ir garso įrašus ir kartu juos panaudoti patyčių tikslais. Tyrimas atskleidė, kad vaikai vengė įjungti vaizdo kameras. Ypač tai buvo ryšku pirmojo karantino pradžioje, vėliau buvo pradėtos kurti dalyvavimo nuotolinėse pamokose taisyklės, kurios skatino vaikus pamokose dalyvauti su įjungtomis kameromis, bet vis tiek ne visi vaikai jas naudojo ir antrojo karantino metu. Viena iš priežasčių, kodėl buvo vengiama įsijungti kameras, gali būti nepripratimas prie virtualiojo „Aš“ tapatybės, nenoras būti stebimiems pamokų metu bei galimybė patirti patyčias ne tik dėl išvaizdos, bet ir dėl namų aplinkos, kurią buvo galima stebėti įjungus vaizdą⁸.

Socialinių elektroninių patyčių forma reiškėsi per socialinę izoliaciją: a) mokinių išmetimą iš uždarų pokalbių grupių; b) mikrofonų užtildymą atsakinėjant. Pašalintas iš pokalbių grupės vaikas ne iš karto tai pastebėdavo, kurią laiką galvodavo, kad grupėje nėra susirašinėjimo, jei grupė buvo susijusi su pamokomis, tai dėl šios patyčios formos vaikai galėjo praleisti užduotis arba vėluoti jas atlikti. Mikrofono užtildymas taip pat nebuvo maloni patirtis ir sukeldavo neigiamus išgyvenimus: „Atsakinėji ir tada tave

⁷ Kodų sudarymo principai: pirma raidė reiškia vietovę: M – miestas, K – kaimas; antra ir trečia raidės mokyklos pakopą: Pr – pradinis, Pg – pagrindinis; skaičius – 1 pavasario tyrimas, 2 – rudens tyrimas; raidė po brūkšnio žymi tiriamųjų grupę: T – tėvai, V – mokiniai, M – mokytojai; paskutinis skaičius: tiriamojo eilės numeris.

⁸ Pirmojo nuotolinio mokymo laikotarpiu dar tik kūrėsi galimybės, prisijungus prie atitinkamų programų, naudoti ekrano užsklandas.

užtildo, ir tada mokytoja klausia, tai kur tu, kodėl tu nešneki, o mane užtildė ir tada, dar kol įsijungiu, kol pamatau, kad mane užtildė, tai tada irgi išeina nekaip“ (KPg1_V3).

Siekdami išvengti patyčių, vaikai stengdavosi jas pirmiausia ignoruoti, nesileisti provokuojami arba konfliktui kilus nustoti komunikuoti ir tokiu būdu iš jo pasitraukti: „Nebent būdavo, kad ten, jeigu jau kažką jau žiauriai užknisa, tai kad tiesiog neatrašo“ (MPg1_V7). Vadinasi, nuotolinio ugdymo procese socialinis ignoravimas galėjo būti taikomas ne tik kaip viena iš patyčių formų, bet ir kaip vienas iš apsaugos nuo patyčių būdų. Tai pastebėjo ir tėvai, jie sakė, kad, išsižiebus ryškesniems konfliktams, vaikai sąmoningai nustodavo komunikuoti, bendrauti tarpusavyje: „Nes, nu, gerai, neleidžia mums tyčiotis, tai tuomet mes nesikalbame vienas su kitu. Nu, va kraštutinė ta kita priemonė, bet ir taip yra pravardžiavimosi visokio, triukšmo kėlimo, šaipymosi...“ (MPg2_T1). Tiesa, ignoravimas ir pasitraukimas iš konfliktinės situacijos, pabėgimas, nėra vienintelis ar tinkamiausias patyčių prevencijos būdas.

Nuotolinio mokymo metu **mokytojai taip pat tapo pašaipų ar elektroninių patyčių taikiniai**, jie patyrė žodines, nežodines ir socialines patyčias. Pamokų metu mokytojai buvo pravardžiuojami: „<...> mokytoja gyrė ir pasakojo ir tada iš niekur nieko girdim balsą, kažkaip „mokytoja“ (mokytoja pavadinama necenzūrinium žodžiu) <...>“ (KPg2_V2). Mokytojams buvo primygtinai rekomenduojama dirbti su įjungtomis kameromis, todėl pasitaikydavo atvejų, kai jie buvo fotografuojami, įrašinėjami, vėliau ši medžiaga platinama internete: „Man tik gaila kai kurių mokytojų, <...> Nepastebimai įrašydavo, nufotografuodavo, kurdavo memus <...>“ (MPg1_V10).

Socialinės patyčios reiškėsi pamokų trikdymu. Ši patyčių forma ne visada turėjo aiškų taikinį arba dėl jos kentėjo ne vienas, o keletas ugdymo proceso dalyvių: mokytojai ir mokiniai. Mokytojai sutrikdavo, sunku būdavo tęsti pamoką, o mokiniams, kol mokytojas aiškindavosi, kaip sustabdyti nepageidaujamą komunikaciją ar transliaciją, sutrumpėdavo mokymui skirtas laikas. Pamokos buvo trikdomos pasitelkiant garsines, vaizdines priemones: pvz.: piešdavo ekranuose žeidžiančius piešinius, užrašus: „Prasidėjo toks papiešimas ant ekrano <...> tikrai labai negražiai. <...> tiesiog mokytojas negali vesti pamokos dėl to, kad viskas yra užpaisyta, užtepliota ir nieko nesimato“ (MPr1_P1).

Pamokų metu buvo leidžiama pornografinio turinio medžiaga, kuri trikdė, žeidė tiek mokytojus, tiek mokinius „<...> paleido pornografiją. Du kartus iš tikrųjų. <...> kaip ir niekas neįsikeidė, nekėlė dramų, bet galbūt buvo tyloje...“ (MPg1_V10). Tokiais atvejais galėjo sutrikti visi pamokos dalyviai, nežinoti, kaip reaguoti. Ši patyčių forma priskiriama prie socialinių, nes mokytojai yra įžeidžiami jų mokinių akivaizdoje. Tokių ir panašių piktų „pokštų“ mėgėjai nevengdavo pasisavinti kitų bendraklasių tapatybių: „<...> prisijungia kažkas mano vardu ir muziką ten pradeda leisti garsiai, keiktis <...>; tada mokytoja nesusigauja, kas čia vyksta, nes pamokoje būna dvi <...>“ (KPg1_V3). Šie asmenys prisidengdavo menamu anonimiškumu, suteikiančiu saugumo jausmą, o žala buvo padaroma visiems mokymo proceso dalyviams. Šiuo atveju mokiniai pamokų metu galėjo jaustis nesaugiai, nes galėjo būti apkaltinti dėl elgesio, su kuriuo nebuvo susiję.

Suaugusiųjų reakcijos į elektronines patyčias ir jų prevencijos būdai. Vaikų patyčių prevencijai yra svarbi mokytojų ir tėvų reakcija į jas, kaip reaguojama, kai vaikai tyčiojasi suaugusiųjų akivaizdoje arba kai pasisako apie patirtas patyčias.

Pavyko rekonstruoti du mokytojų reagavimo į pamokų trikdymus būdus. Pirmąjį galima pavadinti **situacijos nutraukimu, pasitraukimu**. Mokytojai iš karto nutraukdavo pamoką ir mokiniams išsiųsdavo naujus prisijungimus: „Ir atsirado vieną dieną, kai jie prisidalijo tom nuorodom ir prisijungė iš užsienio klasiokai vieno auklėtinio. Bet greitai nutraukiau pamoką, išsiunčiau naujus prisijungimus ir paskui sužinojau, kuris vaikas taip padarė“ (Kpg2_P5). Mokytojai tikrino visus besijungiančiuosius, išmoko naudotis „laukiamaisiais kambariais“, turėjo pasirengę „atsarginius“ prisijungimus, kad iškilus tokioms situacijoms galėtų greitai atstatyti pamokos eigą kitoje erdvėje.

Antrąjį galima pavadinti **konflikto eskalavimu ir kaltųjų paieška**. Šis situacijos sprendimas yra susijęs su emocine reakcija į situaciją – pykčiu. Mokytojai, netikėtai užklupti, nesusigaudydavo, ką ir kaip reikėtų daryti, nesuvaldydavo kilusių emocijų: „Jos pykdavo. Kelios mokytojos buvo vos neapsiverkusios ten“ (MPg1_V8). Nesuvaldę emocijų mokytojai įsitraukdavo į kaltųjų paieškas ir konfliktus su atskirais mokiniais, į kuriuos įtraukdavo visus klasės mokinius. Kartais dėl jau anksčiau išvardytų priežasčių būdavo apkaltinami ir nekalti mokiniai, pastarieji išgyveno stiprų neteisybės jausmą.

Patyčių prevencijai yra labai svarbi tėvų reakcija ir įsitikinimai, koks vaikų tarpusavio elgesys laikomas netinkamu. Duomenų analizė atskleidė egzistuojantį tėvų **įsitikinimą, kad patyčios yra natūralus reiškinys**, būdingas paauglystės raidos etapui, kurį visi paaugliai turi patirti: „Tai yra mūsų gyvenimo dalis“ (MPg2_T3). Patyčias susiejus su paauglyste yra manoma, kad jos savaime praeis, reikia tiesiog išgyventi šį laikotarpį arba kad vaikai patys turi išmokti už save pakovoti ir apsiginti: „Tu turi išmokti pats, aš su tavim neisiu ir klasėj nestovėsiu“ (KPr1_T3). **Tėvai jaučiasi bejėgiai vaikus apsaugoti nuo patyčių**. Nors tėvai vertino patyčias kaip destruktivų reiškinį, tuo pačiu metu manė, kad nuo jų negali visiškai savo vaikų apsaugoti, kad vaikai patys turi išmokti tai padaryti: „Aš nesakau, kad patyčios yra gerai, taip, jos yra labai blogai, bet realiai mes neapsaugosime vaikų nuo to ir mes tiesiog turim mokyti, kaip adekvačiai reaguoti į tai“ (MPg2_T3). Ši suaugusiųjų nuostata vaikų patiriamų patyčių atžvilgiu iš esmės neskatina vaikų ieškoti suaugusiųjų pagalbos. Tuo tarpu Braithwaite (2012) teigia, kad, suaugusiesiems neįsikišus, persekiotojai lieka nesugėdinti, nėra sudaroma atkuriamojo teisingumo sąlyga.

Atsakomybės dėl patyčių prevencijos stumdymas. Taip galima pavadinti dar vieną suaugusiųjų reakciją į vaikų patyčias. Ji yra priešinga bendradarbiavimui ir visai neveiksminga. Tėvai mano, kad atsakingi už patyčių prevenciją turėtų būti mokytojai, t. y. egzistuoja nusistovėjusi nuostata, kad jeigu mokytojai atsakingi už vaikų formalųjį ir neformalųjį ugdymą, tai ir patyčių prevencijos funkcija priskiriama būtent jiems. Tėvai sakė, kad buvo mokytojų, kurie puikiai susitvarkė su šia užduotimi: „Kadangi mokytoja tokia reikli, tai jinai viską sužiūri, ten užkirsta visi keliai visiems į blogus darbus“ (Kpg2_T6).

Mokytojai šiuo klausimu išsakė kitokių nuomonių. Nuotolinio ugdymo metu, kai visas bendravimas ir susitikimai persikėlė į virtualias erdves, mokytojai, jų nuomone, apsikeitė vietomis su tėvais. Mokytojai mokinius galėjo stebėti tik tada, kai vaikai prisijungdavo nuotolinių pamokų metu, o iš namų dirbę tėvai turėjo galimybę stebėti vaikų elgesį visą parą. Vieni mokytojai su akivaizdžiomis patyčių apraiškomis pamokų metu stengėsi tvarkytis patys, o kiti, priešingai, – labiau įtraukti tėvus: „Tai tiesiog buvo siunčiama tėvams su paraginimu priminti vaikams po pamokų etiketą, dėl kurio buvo siunčiamos atmintinės ir tarsi tariamasi pradžioje viso šito karantino“ (KPr1_T7).

Patyčių valdymas bausmėmis. Šiuo atveju patyčios suvokiamos kaip racionalus asmens pasirinkimas: esą, visi prieš elgdami netinkamai, nepriimtinais pasveriais ir žino, kad taip elgtis nenaudinga. Vadovaudamiesi šia logika, tėvai gąsdino vaikus baudomis dėl patyčių ar kitokio destruktivaus elgesio internete: „Ir iš karto patys tėvai pasidalino, kokios yra nuobaudos už netinkamą elgesį internete. Visi vaikai perskaitė, supažindino, ten 200 eurų už keikimąsi <...>“ (MPg2_T3). Tai, tėvų nuomone, turėjo atbaidyti vaikus nuo destruktivos komunikacijos suaugusiųjų stebimose aplinkose ir erdvėse. Tiesa, svarbu paminėti, kad yra daug elektroninių komunikavimo erdvių, kurių suaugusieji negali stebėti ir jose bendravimas vyksta pagal kitas, tik vaikams žinomas, taisykles.

Išvados ir diskusija

Tyrimo rezultatai rodo, kad pirmojo karantino COVID-19 pandemijos metu, mokantis nuotoliniu būdu, patyčių apimtys buvo mažesnės nei vaikams grįžus į kontaktinį mokymąsi rudenį. Sumažėjusias elektroninių patyčių apimtis COVID-19 pandemijos metu nustatė Jain et al. (2020) ir Vaillancourt et al. (2021). Bacher-Hicks, Goodman, Green ir Holt (2021) tyrimai atskleidė ryškų elektroninių patyčių sumažėjimą 2020 m. pavasarį, o nuo 2021 m. pradžios patyčių internete apimtys vėl didėjo. Mūsų tyrimo patyčių apimčių lyginimas su kitais ir ikipandeminiais tyrimais yra komplikuoatas dėl matavimo instrumentų skirtumų. Vis dėlto iki pandemijos Lietuvoje patyčias patyrė beveik kas trečias 11–13 m. paauglys (WHO, 2020), o karantino metu jau tik kas aštuntas, vadinasi, skirtumas yra per didelis, kad toks faktas galėtų būti ignoruojamas. Jei elektroninės patyčios yra tradicinių tąsa (Hinduja & Patchin, 2008), tai sumažėjusioms patyčių apimtims COVID-19 pandemijos metu galėjo turėti įtaką ne tik pasikeitęs mokymo būdas, bet ir dėl karantino nutrūkę fiziniai kontaktai, o kartu ir iki jos egzistavę vaikų tarpasmeninių santykių saitai.

Rudenį, kai ugdymas vyko kontaktiniu ir mišriu būdais, o vėliau perėjo į nuotolinį, tiek pradinio, tiek pagrindinio ugdymo mokiniai patyrė daugiau patyčių nei pavasarį mokydami tik nuotoliniu būdu. Pradinukų grupėje patyčių padidėjimas buvo ženklus, remiantis tėvų apklausų duomenimis, šioje grupėje patyčių padidėjo beveik 8 kartus (nuo 4 iki 23 proc.). Mokytojų apklausų duomenys taip pat rodo, kad rudenį

kasdien patiriančių patyčias pradinukų dalis buvo beveik tris kartus didesnė nei pagrindinio ugdymo mokinių (atitinkamai 17 ir 6 proc.). Pradinukų mokytojams yra sudarytos palankesnės sąlygos stebėti mokinius, valdyti jų sąveikas nuotolinio mokymo metu, nes šie mokytojai visą laiką dirba su tais pačiais mokiniais. Kita vertus, patyčios yra susijusios su socialinėmis kompetencijomis, todėl galima daryti prielaidą, kad socialinių kontaktų trūkumas stipriau paveikė jaunesnių vaikų bendravimo įgūdžius.

Šio tyrimo duomenys nepatvirtino prielaidos apie patyčių apimčių sąsajas su ugdymo forma, vis tik I ir II etapo duomenų lyginimas rodo, kad patyčios dažnesnės mokantis kontaktiniu būdu. Straipsnio autorės mano, kad prielaidos nepavyko patvirtinti dėl netolygaus lygintų grupių dydžio. Rudens laikotarpio mokinių ir tėvų imtyse buvo per mažos (nepakankamos) nuotoliniu būdu besimokusių vaikų ir jų tėvų grupės. Be to, šios grupės galėjo būti panašios arba tarp jų nebuvo aiškaus skirtumo, nes tyrimas vyko pereinamuoju iš kontaktinio į nuotolinį mokymąsi laikotarpiu. Todėl dalis nuotolinį mokymosi būdą pažymėjusių vaikų ir tėvų apie patirtų patyčių dažnumą galėjo atsakyti galvodami apie kontaktinį mokymąsi, nes į nuotolinį buvo perėję dar tik prieš savaitę ar dvi. Panašūs tyrimai, atlikti dėl užsitęsios pandeminės situacijos vykusio nuotolinio arba mišraus ugdymo antrojo karantino metu, galėtų leisti pagrįsčiau tikrinti šią prielaidą.

Taip pat nepatvirtino prielaida apie patyčių apimčių sąsajas su prie ekranų praleidžiamu laiku. Patyčias patiriantys vaikai 35 min. daugiau laiko per dieną praleido prie ekranų mokymosi ir pramogų tikslais, tačiau šis skirtumas nėra statistiškai reikšmingas. Taip galėjo atsitikti ir dėl santykinai mažų lyginamų imčių, gali būti, kad karantino metu vaikų prie ekranų praleidžiamas laikas supanašėjo, t. y. visų tapo gerokai ilgesnis nei ikipandeminiu laikotarpiu. Kai visos vaikų veiklos – formalus ir neformalus švietimas, laisvalaikis ir pramogos – iš realios erdvės persikėlė į virtualią, visiems vaikams laiko, kai jie nebūdavo prie ekranų, liko nedaug. Kiti šito paties tyrimo duomenys atskleidė, kad nemaža mokinių dalis pirmojo karantino metu nedalyvavo nuotolinio mokymo procese (Jusienė et al., 2021). Tikėtina, kad nedalyvavo mokiniai, kurie tiesioginio ugdymo metu buvo persekiotojų vaidmenyje arba, atvirkščiai, tapdavo aukomis.

Nuotolinio mokymosi metu tiesioginiai, nepertraukiami santykiai buvo pakeisti į trūkinėjančius ryšius, kuriuos, pasak Bauman (2007), iš esmės yra lengviau kontroliuoti. Galima užtildyti nepageidaujamą, ištrinti jį vienu mygtuko paspaudimu. Tad tam tikrą laikotarpį ir atitinkamais atvejais buvo galima lengviau išvengti destruktivos komunikacijos ar sąveikos su nepageidaujamais asmenimis. Be to, gyvenant namuose atribotam nuo socialinių kontaktų, kelionių ir kitų įspūdžių, sustojus socialinio gyvenimo ritmui, sąlygiškai susilygino visų galimybės, t. y. sumažėjo priežasčių, dėl kurių buvo galima šaipytis, puikuotis prieš kitus ir pan. Išvaizda suteikia priežastį patyčioms, t. y. tyčiojamosi iš įvairių vizualiai matomų savybių: svorio, aprangos ir kitų išorinių ženklų, kurių nuotoliniame ugdyme nebesimato. Dauguma mokinių pamokų metu neįsijungė kameros, ši aplinkybė dar labiau sumažino patyčių dėl išvaizdos ar dėl gyvenamosios aplinkos tikimybę.

Kokybinio tyrimo duomenų analizės metu pavyko rekonstruoti elektroninių patyčių formų apraiškas. Nuotolinio ugdymo metu vaikai ir mokytojai patyrė žodines, nežodines ir socialines elektronines patyčias. Mokiniai ir mokytojai buvo užgauliojami žodžiais, gaudavo redaguotas, žeidžiančio turinio nuotraukas arba jos buvo platinamos, tiek mokytojams, tiek mokiniams buvo trukdoma dalyvauti nuotolinėse pamokose, mokiniai buvo blokuojami / išmetami iš socialinius ryšius palaikančių susirašinėjimo grupių.

Ugdymo proceso sutrikdymas – tai galimai nauja elektroninių patyčių apraiška, kuriai galimybė atsirasti susidarė tiksliai nuotolinio ugdymo metu. Ji susijusi su technologijų naudojimo ypatumais ir galimybėmis bent kurį laiką agresoriui išlikti neatpažintam. Pamokos sutrikdymas iš pažiūros yra nukreiptas į mokytojo asmenį, tačiau dėl sutrumėjusio mokymui skirto laiko nukenčia visi ugdymo proceso dalyviai. Remiantis Ahmed ir Braithwaite (2014), šioje situacijoje agresorius destruktiviais būdais bando pasiekti pripažinimą ir garbę, aukštesnį statusą bendraamžių grupėje, jo auditorija – kiti mokiniai – stebi, o auka negali apsiginti. Nuotolinio ugdymo metu stebinguosius yra sunkiau suskaičiuoti, taip pat be aiškios interakcijos neįmanoma suprasti, kokia simbolinė galia tarp bendraklasių buvo įgyta, tai susiję ir su galimu anonimiškumu, ir su stebingųjų (ne)pritarimu aspektais, kuriuos sunkiau apčiuopti.

Patyčių prevencijai yra labai svarbios suaugusiųjų – tėvų ir mokytojų – reakcijos. Duomenų analizė atskleidė du mokytojų taikytus pamokų sutrikdymo situacijų sprendimo kelius. Pirmasis – tai pamokos nutraukimas ir pasitraukimas iš situacijos, pamokos atnaujinimas naujoje paskyroje. Mokytojų technologijų naudojimo kompetencijos su laiku gerėjo, ir jie greičiau sureaguodavo arba turėjo iš anksto pasiruošę alternatyvius prisijungimus. Anoniminių įsiveržimų taip pat mažėjo, visą ugdymo procesą perkėlus į vieną bendrą, mokyklos pasirinktą, nuotoliniam ugdymui pritaiktą platformą. Antrasis kelias – kiek sudėtingesnis, t. y. kaltųjų paieška, šis kelias veda mokytojus į konfliktus su mokiniais. Supykę mokytojai siekia išsiaiškinti „piktų pokštų“ autorius arba jų pagalbininkus. Ne visada yra lengva išsiaiškinti tikruosius kaltininkus, todėl gali būti apkaltinami ir niekuo nesusiję asmenys, į konfliktą įtraukiami arba įsitraukia mokinių tėvai. Žala gali būti padaroma įvairiems asmenims ir jų tarpusavio santykiams.

Atsiskleidė trys tėvų reakcijos į patyčias vaikų tarpusavio santykiuose. Pirmoji yra nesikišimas, ji susijusi su įsitikinimu, kad patyčios yra neatskiriama paauglių tarpusavio santykių dalis, kad vaikai turi išmokti apsiginti patys, nes tėvai negalės jų visada apginti. Antroji – atsakomybės perkėlimas mokytojams. Atsakomybės perkėlimas yra būdingas tiek tėvams, tiek mokytojams. Trečioji – bausmės, realios arba numatytos patyčių atveju, kaip atgrasymo nuo jų priemonė. Nors karantino metu tėvai galėjo daugiau stebėti savo vaikų mokymosi procesą, dauguma jų buvo atriboti nuo pokalbių uždaroje mokinių ar jų grupių pokalbių erdvėse. Patyčios, kaip reiškiny, yra „pilkojoje zonoje“, t. y. jos ne visada atpažįstamos ir pripažįstamos kaip netinkamas ir gėdingas elgesys. Tuo tarpu Ahmed ir Braithwaite (2014) teigia, kad smurtautojo sugėdinimas yra būtina sąlyga

patyčių prevencijai. Vaikai ne visada suvokia, kad tai, ką jie padarė patys arba patyrė iš kitų, yra netinkamas ir netoleruotinas elgesys.

Svarbu paminėti, kad prasidėjusi COVID-19 pandemija pasaulyje, dėl kurios buvo inicijuotas nuotolinis mokymas, sudarė itin daug streso keliančias sąlygas visiems ugdymo dalyviams. Gali būti, kad patyčių sumažėjo dėl to, kad visi buvo sunerimę dėl savo ir aplinkinių sveikatos, o laiko ir galimybių skirti savo neigiamoms emocijoms išlieti ant kitų buvo mažiau. Įpratus mokytis nuotoliniu būdu ir apsipratus su COVID-19 keliamo nežinomybe, patyčių skaičiai galėjo vėl išaugti dėl prisitaikymo komunikuoti elektroninėje erdvėje. Tyrimų apie patyčias mokantis nuotoliniu būdu nėra daug dėl padėties naujumo ir neapibrėžtumo, tačiau svarbu tęsti tyrimus šioje srityje, ypač atsižvelgiant į vaikų galimai patiriamą skaitmeninę atskirtį.

Šio tyrimo ribotumas lemia nereprezentatyvios kiekybiniame tyrime dalyvavusių tėvų, mokytojų ir mokinių imtys, todėl rezultatų negalima be išlygų taikyti visiems Lietuvos mokiniams.

Padėka. Straipsnis parengtas remiantis projekto „Nuotolinis vaikų ugdymas pandemijos dėl Covid-19 metu: grėsmės bei galimybės ekosisteminiu požiūriu“ metu surinktais duomenimis. Finansavimą projektui skyrė Lietuvos mokslo taryba (LMTLT), sutarties Nr. S-COV-20-11. Dėkojame visai projekto vykdytojų komandai, Vilniaus universiteto Filosofijos fakulteto mokslininkams ir Medicinos fakulteto mokslininkams bei psichologijos studentams, padėjusiems atlikti tyrimą. Dėkojame tyrimo dalyviams – mokytojams, mokiniams ir jų tėvams.

Literatūra

- Ahmed, E., & Braithwaite, J. (2014). Shame, pride and workplace bullying. In S. Karstedt, I. Loader, H. Strang (Eds.), *Emotions Crime and Justice* (pp. 55–81). London: Hart Publishing.
- Amilevičius, D. (2011). Smurto kontrolės lietuviškame saityne sąryšis su semantinių ir kalbos technologijų plėtra. *Visuomenės saugumas ir viešoji tvarka*, 6, 5–21.
- Bacher-Hicks, A., Goodman, J., Green, J. G., & Holt M. K. (2021). *The COVID-19 pandemic disrupted both school bullying and cyberbullying*. *EdWorkingPaper: 21–436*, 1–29. Annenberg Institute at Brown University. <https://doi.org/10.26300/7jy7-x816>
- Bauman, Z. (2007). *Likvidi meilė: apie žmonių ryšių trapumą*. Vilnius: Apostrofa.
- Bauman, Z., & Donskis, L. (2017). *Takasis blogis*. Vilnius: Versus aureus.
- Braithwaite, J. (2008). *Regulatory capitalism. how it works, ideas for making it work better*. Cheltenham, Northampton: Edward Elgar Publishing.
- Braithwaite, J. (2012). *Crime, shame and reintegration*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Braun, V., & Clarke, V. (2013). *Successful qualitative research: a practical guide for beginners*. London: Sage Publications.
- Das, S., Kim, A., & Karmakar, S., (2020). Change-point analysis of cyberbullying-related twitter discussions during COVID-19. *Proceedings of the 16th Annual Social Informatics Research Symposium (“Sociotechnical Change Agents: ICTs, Sustainability, and Global Challenges”) in Conjunction with the 83rd Association for Information Science and Technology (ASIS&T)*, 1–12 <https://arxiv.org/abs/2008.13613>
- Gedutienė, R., Šimulionienė, R., Čepienė, R., & Rugevičius, M. (2012). Patyčios elektroninėje erdvėje: jaunesniojo amžiaus paauglių patirtis. *Tiltai*, 1, 133–148.
- Girdzijauskienė, S. (2006). *Kokybinis interviu. Metodiniai nurodymai*. Vilnius: VU specialiosios psichologijos laboratorija.
- Grigutytė, N., Pakalniškienė, V., Raižienė, S., & Povilaitis, R. (2018). Lietuvos vaikų naudojimosi internetu 2010 ir 2018 metais ypatumų palyginimas. *Psichologija*, 58, 57–71.
- Grigutytė, N., Raižienė, S., & Pakalniškienė, V. (2019). Vaikų (ne)dalyvavimas elektroninėse patyčiose ir emociniai bei elgesio sunkumai. *Psichologija*, 60, 72–85.
- Grigutytė, N., Raižienė, S., & Pakalniškienė, V. (2020). The role of school teachers, parents and friends in supporting children online, *ICERI2020 Proceedings*, 658–667. doi: [10.21125/iceri.2020.0210](https://doi.org/10.21125/iceri.2020.0210)
- Hinduja, S., & Patchin, J. W. (2008). Cyberbullying: an exploratory analysis of factors related to offending and victimization. *Deviant Behavior*, 29 (2), 129–156.
- Hinduja S., & Patchin J. W., (2012). Cyberbullying: Neither an epidemic nor a rarity. *European Journal of Developmental Psychology*, 9, 539–543.
- Hinduja, S., & Patchin, J. W. (2017). Cultivating youth resilience to prevent bullying and cyberbullying victimization. *Child Abuse & Neglect*, 73, 51–62.
- Hinduja, S., & Patchin, J. W. (2013). Social influences on cyberbullying Behaviors among middle and high school students. *Youth Adolescence*, 42, 711–722.
- Jain, O., Gupta, M., Satam, S., & Panda, S. (2020). Has the COVID-19 pandemic affected the susceptibility to cyberbullying in India? *Computers in Human Behavior Reports*, 2, 1–9.
- Jusienė, R., Būdienė, V., Gintilienė, G., Girdzijauskienė, S., Stonkuvienė, I., Žėkaitė, J., Adomaitytė-Subačienė, I., Baukienė, E., Breidokienė, E., Buzaitytė-Kašalynienė, J., Dragūnevičius, K., Grabauskienė, V., Praninskienė, R., Schoroškienė, V., Speičytė-Ruschhoff, E. & Urbonas, V. (2021). *Nuotolinis vaikų ugdymas pandemijos dėl COVID-19 metu: grėsmės ir galimybės ekosisteminio požiūriu*. Vilnius: Vilniaus universitetas.
- Karstedt, S. (2014). Handle with care: Emotions, crime and justice. In S. Karstedt, I. Loader & H. Strang (Eds.) *Emotions Crime and Justice*, (pp. 1–19). London: Hart publishing,
- Lessard, L. M., & Puhl, R. M. (2021). Adolescent academic worries amid COVID-19 and perspectives on pandemic-related changes in teacher and peer relations. *School Psychology*, 1–9. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/spq0000443>

- Markanski A., & Melander L. (2018). Intimate partner violence victimization in the cyber and real world: Examining the extent of cyber aggression experiences and its association with in-person dating violence. *Violence Journal of Interpersonal Violence*, 33(7), 1071–1095.
- Olweus, D. (1993). *Bullying at school what we know and what we can do*. Malden: Blackwell Publishing.
- Olweus, D. (2001). Bullying at school: tackling the problem. *OECD Observer*, 24–26.
- Olweus, D. (2012). Cyberbullying: An overrated phenomenon? *European Journal of Development Psychology*, 9 (5), 520–538.
- Patchin, J. W., & Hinduja, S., (2006). Bullies move beyond the schoolyard: A preliminary look at cyberbullying. *Youth Violence and Juvenile Justice*, 4(2), 148–149.
- Patchin, J. W., & Hinduja, S. (2012). *Cyberbullying preventions and response expert perspectives*. New York: Routledge.
- Patchin, J. W., & Hinduja, S. (2010). Cyberbullying and self-esteem. *Journal of School Health*, 80(12), 614–62.
- Pilkaukaitė-Valickienė, R., Raižienė, S., & Žukauskienė, R., (2009). Elektroninių patyčių paplitimas tarp Klaipėdos apskrities vyresniųjų klasių moksleivių. *Socialinis darbas*, 8(2), 114–121.
- Povilaitis, R. (2008a). *Mokinių dalyvavimo patyčiose ir psichosocialinio funkcionavimo sąsajos*. Daktaro disertacija. Vilnius: Vilniaus universitetas.
- Povilaitis, R. (2008b). Patyčių dviejose Vilniaus mokyklose paplitimas, *Visuomenės sveikata*, 2(41), 33–38.
- Povilaitis, R., & Valiukevičiūtė, J. (2006). *Patyčių prevencija mokyklose*. https://www.bepatyciu.lt/media/files/downloadable/patyciu_prevencija_mokyklose.pdf
- Smahel, D., Machackova, H., Mascheroni, G., Dedkova, L., Staksrud, E., Olafsson, K., Livingstone, S., & Hasebrink, U. (2020). *EU Kids online. survey results from 19 countries, Technical Report*, 1–156. doi: [10.21953/lse.47fdeqj01ofo](https://doi.org/10.21953/lse.47fdeqj01ofo)
- Targamadžė, V., & Valeckienė, D. (2007). Patyčių bendrojo lavinimo mokykloje samprata: priešasčių, formų ir pasekmių diskursas. *Acta Paedagogica Vilnensia*, 19, 159–171.
- Vaillancourt, T., Brittain, H., Krygsman, A., Farrell, A. H., Landon, S., & Pepler, D. (2021). School bullying before and during COVID-19: Results from a population-based randomized design. *Aggressive Behavior*, 47 (5), 557–569.
- Valeckienė, D. (2011). Elektroninių patyčių tarp 5–12 klasių mokinių prevencijos gairės mokykloje: mokinių ir pedagogų požiūris, *Tiltai*, 3, 345–356.
- Vandebosch, H., & Cleemput, K. (2009). Cyberbullying among youngsters: profiles of bullies and victims. *New Media & Society*, 11 (8), 1349–1371.
- Varlauskaitė, L., & Gasinska, K. (2019). *Viešoji konsultacija dėl greito pranešimo ir reagavimo į patyčias mokykloje įrankio „Patyčių dėžutė“ sukūrimo*. <http://kurkl.lt/wp-content/uploads/2018/09/ESFA-Vie%C5%A1iosios-konsultacijos-ataskaita1.pdf>
- Venčkauskas, A., Burbaitė, R., Butkienė, R., Cibulskis, G., Dagiienė, V., Droessiger, G., Grigaliūnas, Š., Gudonienė, D., Jusas, V., Kulvietis, G., Navickienė, V., Preidys, S., Ramanauskaitė, S., Trinkūnas, V., Urbonaitė, N., & Valantinaitė, I., (2021). *Nuotolinio*

mokymosi ir nuotolinio darbo organizavimo ir vykdymo rekomendacijos. https://www.mii.lt/files/doc/lt/projektai/ekstre_rekomendacijos_ir_kt_rezultatai.pdf

Žydžiūnaitė, V., & Sabaliauskas, S. (2017). *Kokybiniai tyrimai: principai ir metodai*. Vilnius: Vaga.
World Health Organisation (2020). Collaborative cross national study. Health behavior in school-aged children 2017–2018, <http://hbcs.lt/>

Extent and Experience of Cyberbullying in Primary and Lower Secondary Grades During the First Quarantine of COVID-19 Pandemic

Jolita Buzaitytė Kašalynienė¹, Jovita Žėkaitė², Roma Jusienė³, Irena Stonkuvienė⁴

¹ Vilnius University, Institute of Sociology and Social Work, Universiteto g. 9, LT-01513 Vilnius, jolita.kasalyniene@fsf.vu.lt

² Vilnius University, Institute of Sociology and Social Work, Universiteto g. 9, LT-01513 Vilnius, jovita.zekajte@fsf.vu.lt

³ Vilnius University, Institute of Psychology, Universiteto g. 9, LT-01513 Vilnius, roma.jusiene@fsf.vu.lt

⁴ Vilnius University, Institute of Educational Sciences, Universiteto g. 9, LT-01513 Vilnius, irena.stonkuviene@fsf.vu.lt

Summary

The article analyses the extent and experiences of cyberbullying among pupils from primary and lower secondary schools during distance education. The research is conducted using the qualitative and quantitative research from June to December of 2020. The data analysis is presented in the article.

The research samples included parents of pre-primary children and 1st-8th formers, teachers, and 5th-8th formers. The quantitative research results show that the extent of bullying decreased during the spring quarantine (7 per cent), whereas bullying increased in the autumn when pupils returned to schools for contact lessons (20 per cent). The qualitative research allowed to disclose pupils' experiences related to bullying and adults' (teachers and parents) reactions to it. It is supposed that less bullying was recorded during the period of distance education because it was easier for the pupils to avoid bullying online and because teachers noticed fewer manifestations of bullying as the way of communication changed. Moreover, pupils could not have reported bullying to the adults because of socio-cultural norms existing in the environment, which claim that bullying is "a natural" process in adolescence, which a pupil has to live through.

Keywords: *cyberbullying, distant education, COVID-19, pandemic.*

Gauta 2021 08 27 / Received 27 08 2021
Priimta 2021 12 28 / Accepted 28 12 2021